

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Orhun Yazıtları

Orkhon Inscriptions

Fahri Karaman*

Abstract: Orkhon Inscriptions are one of the most important works for the history and culture of the Turkish nation. The Orkhon Inscriptions are the first Turkish text that mentions the Turkish name, Turkish nation, and Turkish history for the first time. In addition, the term Orkhon Inscriptions, Göktürk Inscriptions or Köktürk Monuments is also used and is written on the stones. Orkhon Inscriptions II. They are works from the Gokturk Khaganate period. The Gokturk State is expressed by its founding leader Bumin Kagan between the years 522-744 as a Turkish state operating in Central Asia and Inner Asia. The inscriptions are found in the Orkhon Valley of Mongolia. There are six Orkhon Inscriptions, but the most important ones are the Kül Tigin Inscription, the Bilge Kagan Inscription and the Tonyukuk Inscription. It is known that Kul Tigin Inscription was written in 732, Bilge Kagan Inscription in 735 and Tonyukuk inscription in 716. In the writing of the inscriptions, the Orkhon alphabet, the first known alphabet of the Turks, was used. In addition, the inscriptions generally refer to the state understanding and management, culture, history, change and social understanding of the Turks. Bilge Kagan and Kul Tigin are brothers and their nephew Yollig Tigin had the inscription written by them. In 1893, the Danish linguist Vilhelm Thomsen deciphered the writing in the inscriptions and was revealed to the whole world. The Orkhon Inscriptions give various advices and have the feature of a policy. In this study, the Orkhon Inscriptions are explained clearly and in detail.

Structured Abstract: Orkhon Inscriptions are one of the most important works for the history and culture of the Turkish nation. The Orkhon Inscriptions are the first Turkish text that mentions the Turkish name, Turkish nation, and Turkish history for the first time. It is a work from the Gokturk Khaganate period. The Gokturk State was founded by Bumin Kagan between the years 522-744, it is a Turkish State that reigns in Central Asia and Inner Asia. It is known that the Kul Tigin Inscription was written in 732, the Bilge Kagan Inscription in 735 and the Tonyukuk Inscription in 716. Change in the form of state administration. In 1893, Danish linguist Vilhelm Thomsen deciphered the writing in the inscriptions and explained to the whole world.

Bumin Kagan, the founder and first leader of the Gokturk State, ruled the state from the east, and his brother Istemi Khan ruled the western part of the state until 576. Over time, Chinese dominance began to pass to the west, but Kutlug Kagan or other name Iltiris Kagan put an end to Chinese domination. It was rebuilt between 680 and 682 by Kutlug Kağan of the Göktürk State. İtiriş Kağan had two sons named Bilge and Kül Tigin. When İltiriş Kağan died, Bilge was 8 years old and Kül Tigin was 7 years old. Because of their young age, their father was replaced by their wooden uncle, Kapgan Kagan. Later, when Kapgan Khan died in 716, Kapgan Khan's sons wanted to ascend to the throne, but Bilge Kagan and Kul Tigin did not accept this. Bilge Kagan and Kul Tigin

* Doktora Öğrencisi, Uluslararası Balkan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
PhD Student, International Balkan University, Faculty of Education, Department of Language and Literature
ORCID 0000-0001-9401-8452
fahritarih@gmail.com

Cite as/ Atıf: Karaman, F. (2022). Orhun Yazıtları. *Turkish Studies - Language*, 17(3), 939-951.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.62612>

Received/Geliş: 24 May/Mayıs 2022

Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2022

Checked by plagiarism software

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

Orkhon Inscriptions is the first work in which the Turkish name is mentioned. Orkhon Inscriptions are located in the Orkhon Valley region in Mongolia. The similarity between the Orkhon Inscriptions and Turkey Turkish is known as an indicator of the fact that Turkish is built on solid foundations, despite the 1300 years that have passed and the change in the geography where the language is spoken. The most important inscriptions are Kül Tigin Inscription, Bilge Kagan Inscription and Tonyukuk Inscription.

The Kul Tigin and Bilge Kagan inscriptions are located near the first deposits of the Orkhon River in Mongolia and very close to the Koco Caydam lake. In addition, the writer of Kül Tigin and Bilge Kagan Inscriptions is Yollug Tigin, the nephew of Kül Tigin.

Yollug Tigin wrote the Kül Tigin Inscription in 20 days and the Bilge Kagan Inscription in 30 days. The discovery of the Orkhon Inscriptions is one of the most important discoveries for humanity. In 1721, in the Yenisey valley, the herbalist Messerschmidt found the Yenisey inscriptions written in the Orkhon alphabet.

Later, in 1809, Russian researcher Yadrintsev found the Kul Tigin and Bilge Kagan monuments. Thereupon, a Finnish delegation under the chairmanship of Heikel in 1890 and a Russian scientific delegation under the chairmanship of Radolff in 1891 was sent to examine the Orkhon Inscriptions. Both delegations examined the inscriptions closely and took their photographs. Thereupon, Danish scientist Thomsen started to work on deciphering the Orkhon inscriptions in 1893.

The Kül Tigin Inscription is also known as the Kül Tigin Inscription. It is an inscription written and erected in 732 on the death of Kul Tigin, the brother of Bilge Kagan, the Second Eastern Turk Khan. Kul Tigin inscription is one of the oldest inscriptions of the Turkish language and history. It is expressed as an inscription with 4 faces standing on the rock. The are Chinese texts written by Xuan Zong, the Chinese Emperor of the time, on the west side, and Gok Turkish texts on the other 3 sides. It was found on 18 July 1889 by the Russian ethnographer Nikolay Yadrintsev and the inscriptions were deciphered by the Danish linguist Vilhelm Thomsen at the session of the Royal Danish Academy on 15 December 1893. The Kül Tigin Inscription was seated on a hollow pedestal. When the Kül Tigin Inscription was discovered, it was located next to this pedestal in an overturned state. The south face is 31 cm and the north face is 46 cm. In these inscriptions, the Sino-Turkish relations, the close friendship of the state leaders, the successes of the Turkish khans, important characters and the death of Kul Tigin are mentioned.

The inscriptions are written in the Orkhon alphabet and generally describe the change of Turkish in the historical process, Turkish history and Turkish cultural elements. The Orkhon Inscriptions were published by Danish scientist Thomsen in 1893 as a result of various researches. Orkhon Inscriptions are of great importance for Turkish research. Today, there are not enough scientific research studies on the Orkhon Inscriptions and they are not up-to-date.

In this study, it was made to give general information about the Orkhon Inscriptions and to shed light on new scientific studies

Keywords: History, Gokturk State, Orkhon Inscriptions, Bilge Kagan, Kul Tigin, Tonyukuk

Öz: Türk milletinin tarihi ve kültürü için Orhun Yazıtları en önemli eserlerden biridir. Orhun Yazıtları, Türk adından, Türk milletinden, Türk tarihinden ilk kez bahseden ilk Türkçe metin özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Orhun Yazıtları Göktürk Yazıtları veya Köktürk Abideleri terimi de kullanılmaktadır ve taşların üzerine yazılmıştır. Orhun Yazıtları II. Göktürk Kağanlığı döneminden kalma eserdir. Göktürk Devleti 522-744 yılları arasında Bumin Kağan tarafından kurulmuştur, Orta Asya ve İç Asya'da hüküm süren bir Türk Devletidir. Yazıtlar Moğolistan'ın Orhun Vadisi'nde bulunmaktadır. Orhun Yazıtları altı tanedir fakat en önemlileri Kül Tigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı ve Tonyukuk Yazıtı olarak ifade edilmektedir. Kül Tigin Yazıtı'nın 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı'nın 735 yılında ve Tonyukuk Yazıtı'nın ise 716 yılında yazıldığı bilinmektedir. Orhun Kitabeleri'nin yazımında Türkler'in bilinen ilk alfabesi olan Orhun alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca yazıtlarda genel olarak Türklerin devlet anlayışı, yönetim sistemi, kültürel özellikleri, tarihi, sosyal devlet anlayışı ve devlet yönetim şeklinin değişiminden bahsedilmektedir. Bilge Kağan ve Kül Tigin kardeşlerdir ve ikisinin yazıtını da yeğenleri YollugTigin yazdırmıştır. 1893 yılında Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen tarafından kitabelerdeki yazının çözümü yapılmış ve tüm dünyaya açıklanmıştır. Orhun Yazıtları çeşitli öğütler vermektedir ve siyasetname özelliği taşımaktadır. Kitabeler Orhun alfabesi ile

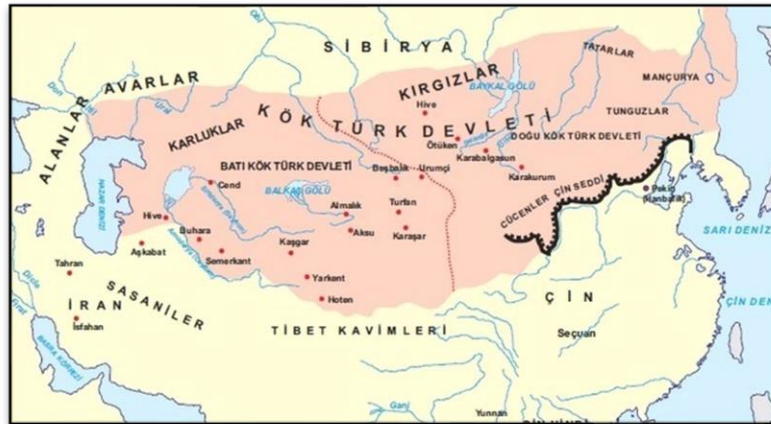
yazılmış olup, genel olarak Türkçenin tarihsel süreç içindeki değişimini, Türk tarihini ve Türk kültür unsurlarını anlatmaktadır. Bu çalışmada, Orhun Yazıtları açık ve detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Göktürk Devleti, Orhun Yazıtları, Bilge Kağan, Kül Tigin, Tonyukuk

1. Giriş

Orhun Yazıtları, Türk adından ve Türk milletinden bahseden ilk Türkçe yazıdır. Yazıtlar taşa yazılmış bir tarihi eser olarak nitelendirir. Göktürk Yazıtları, Köktürk Yazıtları olarak da bilinmektedir. Göktürkler tarafından yazılmış olan bu yapıtlardaki alfabe Türklerin ilk bilinen alfabesi olma özelliğini taşımaktadır. Orhun yazıtları, Türkçenin tarihini, dil bilgisini, Türklerin devlet anlayışını, yönetim şeklini, yaşam tarzlarını, kültürünü, gündelik yaşamlarını ve sosyal hayatlarını içeren önemli bilgileri aktarmaktadır. Bu anıtlar Orhun Yazıtları Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu yapıtlardan önce Türk kültüründe sözlü edebiyat geleneği hakimdi. (Konur, 2020; Tekin, 2006).

Göktürkler, Türk kültür ve edebiyatı tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Göktürk Kağanlığı, Göktürkler tarafından kurulmuş ve 522-744 yılları arasında Orta Asya ve İç Asya'da hükümdarlık süren bir Türk devletidir. Göktürk Kağanlığı'nın merkezi devletin doğu kısmında olup batı kısmı ise doğuya bağlı bir kağanlık tarafından yönetilmekteydi. Göktürk Devleti'nin kurucusu ve ilk önderi Bumin Kağan devleti doğudan yönetmiştir kardeşi İstemi Kağan ise 576 yılına kadar devletin batı kısmını yönetmiştir. 630 yılında devletin doğu kısmı Çin hakimiyetine geçmiştir. Zamanla Çin hakimiyeti batı tarafına da geçmeye başladı fakat Kutlug Kağan veya diğer adı İltirış Kağan Çin hakimiyetine son vermiştir. 680-682 yılları arasında Göktürk Devleti'ni Kutlug Kağan tarafından tekrar inşa edilmiştir (Alyılmaz, 1994). İltirış Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adında iki oğlu olup İltirış Kağan öldüğünde Bilge 8 yaşında Kül Tigin ise 7 yaşında bulunmaktaydı. Yaşları küçük olduğu için babalarının yerine tahta amcaları Kapgan Kağan geçmiştir. Daha sonra 716 yılında Kapgan Kağan öldüğünde tahta Kapgan Kağan'ın oğulları çıkmak istemiş fakat Bilge Kağan ve Kül Tigin bunu kabul etmemişlerdir. Bilge Kağan ve Kül Tigin ile Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk devleti beraber güçlendirmişlerdir. 731 yılında Kül Tigin ve 734 yılında ise Bilge Kağan vefat etmiştir. Yaklaşık 745 yılında, Uygurlar devleti, Göktürk Devleti'ni ele geçirmiş ve Göktürk hakimiyetine son vermiştir. (Ergin, 2003). Göktürk Devletinin harita(da) olan yeri Şekil 1'de gösterilmektedir (Birinci Kök Türk (Göktürk) Devleti, 2015).

Şekil 1. Göktürk Devleti

Orhun kitabeleri toplamda 6 yazıttan oluşmakta olup bunların en önemlileri; Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır. Yazıtlar ‐Bengü Taşlar‐ olarak adlandırılmakta olup bu adlandırılmanın sebebi ise abidelerin sonsuza kadar yok olmama temennisi içermesindedir. Yazıtlar Moğolistan’da bulunan Orhun Vadisi’nde 1889 yılında bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu yazıtların II. Göktürk Kağanlığına ait olduğu ortaya konmuş ve yazılış tarihlerinin 8. yüzyıl olduğu öne sürülmüştür. Bilge Kağan Yazıtı’nın 735 yılında, Kül Tigin Yazıtı’nın 732 yılında ve Tonyukuk Yazıtı’nın 716 yılında yazıldığı bilinmektedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları Moğolistan’da bulunan Orhun Irmağı’nın ilk yataklarının yakınında ve Koco Caydam gölüne de çok yakın olan bir bölgede konumlanmaktadır. İki yazıt arasındaki mesafe yaklaşık olarak 1 kilometre olarak ifade edilmektedir (Ergin, 2003). Ayrıca Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları’nın yazıcısı Kül Tigin’in yeğeni Yollug Tigin’dir. Yollug Tigin, Kül Tigin Yazıtı’nı 20 günde, Bilge Kağan Yazıtı’nı ise 30 günde yazmıştır. Orhun Yazıtları’nın keşfi insanlık için çok önemli buluşlardan biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitabelerden 12.yüzyılda tarihçi Alaaddin Ata Melik CüveynTarih-i Cihan Güşa’sında yer vermiştir. Ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu abidelerin dikildiğini belirtmektedir (Ross,1930).

1721 yılında Yenisey vadisinde nebatatçı Messerschmidt, Orhun alfabesiyle yazılı Yenisey kitabelerini bulmuştur. Fakat bu kitabelere bilim dünyasının dikkatine çeken kişi Strahlenberg olmuştur. Strahlenberg İsveçli bir subay olup Poltava muharebesinde Ruslar onu esir düşürerek Strahlenberg’i Sibirya’ya sürmüşlerdir. Sürgünde 13 sene kalan Strahlenberg, bu süreçte birçok yerleri gezerek araştırma yapmıştır. 1730 senesinde ülkesine dönen Strahlenberg araştırmalarını anlatan bir eser yayımlamıştır ve bu eserde Yenisey kitabelerinden bahsetmiştir. Bu eser bilimâleminin dikkatini çekmiştir. Daha sonra 1809 yılında ise Rus araştırmacı Yadrintsev Kül Tigin ve Bilge Kağan abidelerini bulmuştur. Bunun üzerine 1890 yılında Heikel’in başkanlığında bir Fin heyeti 1891 yılında ise Radolff’un başkanlığında bir Rus bilim heyeti Orhun Yazıtları’nı incelemek amacıyla gönderilmiştir. Her iki heyet yazıtları yakından incelemiş ve fotoğraflarını çekerek dönmüştür. Fin heyeti fotoğrafları Avrupa ilim merkezlerine dağıtmıştır. Ayrıca Fin heyeti ve Radolff fotoğrafları büyük atlaslar haline getirmiş ve bu atlaslar yazıtların okunması çalışmalarına hız kazandırmıştır. Bunun üzerine Danimarkalı bilim adamı Thomsen 1893 yılında Orhun yazıtlarını çözmek için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle yazıtlarda en çok geçen kelimeler olan ‐tengri‐, ‐Türk‐ ve ‐Kül Tigin‐ kelimelerini çözmüştür ve sonrasında bütün yazıtları okumuştur. Dünyanın birçok yerinden alimler Orhun Yazıtları’nı anlamak için araştırmalar yapmıştır (Yılmaz v.d., 2000).

Orhun Yazıtları’nda kullanılan Türklerin millî alfabesi olan eski Türk "runik" yazısı, 38 harf veya işaret içermektedir. Bu harflerin dört tanesi ünlü işaretlerdir ve her ünlü işareti Türkçenin 8 temel ünlüsünden ikisini yazmakta kullanılmaktadır. Yani, eski Türk runik yazısında a/e için bir harf, o/u için bir harf ve ö/ü için de bir harf bulunmaktadır. Geriye kalan 34 işaretin 20 tanesi b, d, g, k, l, n, r, s, t ve y ünsüzleriyle çifte harflerdir. Başka bir deyişle, eski Türk runik yazısında bu ünsüzlerin her biri için biri kalın diğeri de ince olmak üzere ikişer harf vardır. İnce ünsüz işaretleri ince ünlülü kelimelerin yazımında kullanılırken kalın ünsüz işaretleri de kalın ünlülü kelimelerin yazımında kullanılmaktadır.

Ayrıca Orhun Yazıtları’nda kullanılan yazı sistemi, hece yazısı ile alfabetik sistemin bir karışımı olarak uygulanmaktadır. Ünlü işaretlerinin kullanılışı sınırlı olup belirli yazım kurallarına bağlı olmaktadır. Ünsüz işaretleri de çoğu kez ünlü ile başlayıp ilgili ünsüzle sona eren heceleri veya ses gruplarını göstermektedir. Belirli bazı durumlarda ise ünsüz işaretleri yalnızca ünlü veya ünsüz çift değerindedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları’nda yazılar soldan sağa doğru yazılmışken, Tonyukuk Yazıtı’nda yazı yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır (Ross,1930).

Bunlara ek olarak Orhun Yazıtları siyasetname özelliği taşımaktadır ve çeşitli öğütler vermektedir. Orhun Yazıtları’nda genel olarak sosyal bir devlet anlayışı hâkim olmaktadır. Türk

dili üzerinde çalışan kişiler için Orhun Yazıtları çok önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Yılmaz,2011).

Ayrıca bu makale de Orhun Yazıtları hakkında detaylı bir şekilde açıklama yapılmıştır. Kül Tigin Yazıtları, Bilge Kağan Yazıtı ve Tonyukuk Yazıtı hakkında bilgiler verilmiştir.

2. Kül Tigin Yazıtı

Kül Tigin Yazıtı diğer bir ismiyle Kül Tigin Kitabesi olarak bilinmektedir. 732 yılında İkinci Doğu Göktürk Kağanı Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin'in ölümü üzerine yazılan ve dikilen bir yazıttır. Yazıtın yazılma ve dikilme amacı Bilge Kağan'ın kardeşinin hizmetlerinden dolayı ona duyduğu minneti göstermek ve onu ölümsüzleştirmek amacıyla dikilmiştir. Yazıtta konuşan kişi Bilge Kağan'dır.

Kül Tigin yazıtı, Türk dilinin ve tarihinin en eski yazıtlarından birisi özelliğini taşımaktadır. Moğolistan'ın eski başşehri Karakorum'un 32 kilometre güneyinde eski Uygur Başkentlerinden Karabalasagun'un 28 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Kaya üzerinde duran 4 yüze sahip bir yazıt olarak ifade edilmektedir. Batı yüzünde dönemin Çin İmparatoru Xuan Zong tarafından bizzat yazılan Çince metinler bulunur ve diğer 3 yüzünde ise Göktürkçe metinler mevcuttur. 18 Temmuz 1889 tarihinde Rus kökenli Etnograf Nikolay Yadrintsev tarafından bulunmuş ve Danimarkalı dil bilim uzmanı Vilhelm Thomsen tarafından Danimarka Kraliyet Akademisi'nin 15 Aralık 1893 tarihindeki oturumunda yazıtlar çözülmüştür (Kül Tigin Anıtı Aslı ve Çeviri Metinler, t.y.).

Kül Tigin Yazıtı oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Kül Tigin Yazıtı keşfedildiği zaman, bu kaidenin yanında devrilmiş bir şekilde bulunuyordu. Devrik bir şekilde kaldığından dolayı rüzgâra maruz kalmış ve bunun sonucunda tahribat ve silentiler oluşmuştur. Taş itina ile yontulmuş ve bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan bir mermerden yapılmıştır. Ayrıca dört cepheidir. Taşın boyutu 3.75 metredir, üzerindeki yazıların boyu ise 2,75 metre, doğu ve batı taraflarındaki yüzleri altta 1,32 metre, üstte ise 1.22 metredir. Güney yüzü 31 cm, kuzey yönü ise 46 cm olarak bilinmektedir (Ergin, 2003).

Yazıtta bulunan Çince ve Türkçe metinler Tang Hanedanlığı ve Köktürk Devleti ilişkilerinden ve bunun tarihçelerinden bahsetmektedir. Ayrıca Çince metin Köktürk Devleti'nin üyelerine özellikle de aristokrat sınıfına hitap etmektedir. Bu yazıtlarda genel olarak Çin-Türk ilişkilerinden devlet liderlerinin yakın dostluklarından, Türk kağanların başarılarından, önemli karakterlerinden ve Kül Tigin'in vefatından bahsedilmektedir (Ercilasun, 1990).

Türkçe metinlerde ise toplumun üyelerine ama özellikle toplumun önde gelenlerine hitap edilmektedir. Yazının konuşanı Bilge Kağan'dır. Çince metin iki devletin arasındaki ilişkiye dair ılımlı ve barışçıl bir dile sahip olsa da Türkçe metinde Tang Hanedanlığı'nın Türklerin en büyük ve en zalim düşmanı olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Göktürk Devleti'nin güçsüz kalması ve ilerleyememesinin nedeni olarak da suçlanmaktadır. I. Göktürk Devleti'nin yıkıldığı tarihlerdeki acı anıları dile getirilerek Türklerin, Tang Hanedanlığı'ndan uzak durması hususunda sert bir dille uyarılmaktadır. Yazının son kısımlarında Bilge Kağan, kardeşinin ölümünden derin bir şekilde etkilendiğini ve onu kağanlara yakışır bir şekilde defnettiğinden bahsetmektedir. Güney-doğu, güney-batı ve kuzey-doğu yüzlerindeki metinlerde Kül Tigin'in vefatına, yuğ törenine, anıt mezarının ve yazıtın inşasının tamamlanmasına ait bulgular ile yazıtların yazıcısı olan Yolug Tigin'in yazıtın yazılış serüveni ile ilgili konular yer almaktadır (Kaçalın,2016); (Taşağıl,2016). Şekil 1'de Kül Tigin yazıtının Çince yüzünden bir görünüm gösterilmektedir (Yalınkılıç, 2013).

Şekil 2: Kül Tigin Yazıtının Çince Yüzünün Genel Görüntüsü

Tablo 1’de Kül Tigin yazıtından güney kısmında olan bazı metinleri Göktürkçe ve Türkçe metinler şeklinde gösterilmiştir (Göktürkçe- Orhun Yazıtları, t.y.).

Tablo 1: Kül Tigin Yazıtından Güney Cephesinden Bazı Kesitler

Göktürkçe	Türkçe
TeÑRİ: TeG: TeÑRİDE: BOLMuŞ: TÜRÜK: BİLGE: KaGaN: BU: ÖDKE: OLUrTıM: SaBıMıN: TÜKeTİ: eŞİDGİL: ULAYU: İN: YeGÜNüM: OGLANıM: BİRİKİ: OGuŞuM: BODuNuM: BİRİYE: ŞaDPIT: BeGLEr: YIRıYA: TaRKaT: BUYRUK: BeGLEr: OTuZ: TaTaR:	Tanrı gibi Tanrı da olmuş Türk Bilge Kağan bu çağda oturdu. Sözümü tüketene [dek] işit. En çok kardeş yeğenim, oğlum bütün soyum, boylarım, Güney'deki şadpıt beğleri, Kuzey'deki Tarkat buyruk beğleri, Otuz Tatar,
TOKUZ: OGuz: BeGLErİ: BODuNI: BU: SaBıMıN: eDGÜTİ: İŞİD: KaTıGDI: TİÑLA: İLGeRÜ: KÜN: TOGSıKA: BİRİGeRÜ: KÜN: ORTUSİÑaRU: KURIGaRI: KÜN: BaTSIKİÑA: YIRıGaRI: TÜN: ORTUSİÑaRU: aNDA: İÇReKİ: BODuN: KOP: MaÑA: KÖRüR: BUNÇA: BODuN:	Dokuz Oğuz beğleri, boyları bu sözümü iyice işit, katıca dinle. Doğu'da gün doğusuna, Güney'de gün ortasına, Batı'da gün batısına, Kuzey'de gece ortasına, onların içindeki boylar hep bana görür (bağlı). Bunca boyları
KOP: İTDiM: OL: aMTI: aYNıG: YOK: TÜRÜK: KaGaN: ÖTÜKeN: YİŞ: OLUrSaR: İLTE: BUÑ: YOK: İLGeRÜ: ŞaNTUÑ: YaZıKA: TeGİ: SÜLeDiM: TaLUYKA: KİÇiG: TeGMeDiM: BİRİGeRÜ: TOKUZ: eRSiNKE: TeGİ: SÜLeDiM: TÜPÜTKe: KİÇiG: TeGMeDiM: KURIGaRI: YİNÇÜ: ÖKüz[...]:	hep [düzen] ettim. Şimdi onun gibisi yok. Türk kağanı Ötüken ormanında oturursa ilde tasa yok. Doğu'da Şantung ovasına değin süledim. Taluy'a geçip değmedim. Güney'de Dokuz Ersin'e değin süledim. Tibet'e geçip değmedim. Batı'da İnci ırmağı[...][nı]
KeÇE: TeMiRKaPıGKA: TeGİ: SÜLeDiM: YIRıGaRI: YİR: BaYıRKU: YİRİÑE: TeGİ: SÜLeDiM: BUNÇA: YİRKE: TeGİ: YORuTDıM: ÖTÜKeN: YİŞDA: YİG: İDİ: YOK: eRMiŞ: İL: TUTSıK: YİR: ÖTÜKeN: YİŞ: eRMiŞ:	geçip Demirkapı'ya değin süledim. Kuzey'de Yir Bayırku yerine değin süledim. Bunca yer(ler)e değin yürüttüm. Ötüken ormanından yeğ, iyi [yer] yok imiş. İl tutulacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin kağanı ile

BU: YİRDE: OLUruP: TaBGaÇ: KaGaN: BİRLE:	
TÜZüLTüM: aLTUN: KÜMüŞ: İŞGİTİ: KUTaY: BUÑSuZ: aNÇA: BİRÜR: TaBGaÇ: BODuN: SaBI: SÜÇİG: aGISI: YIMŞaK: eRMiŞ: SÜÇİG: SaBıN: YIMŞaK: aGIN: aRıP: IRaK: BoDuNuG: aNÇA: YaGUTIR: eRMiŞ: YaGuRU: KONDUKDA: KISRE: aYNıG: BİLİG: aNDA: ÖYÜR: eRMiŞ:	anlaştım. Altunu, gümüşü, işlenmiş ipeği tasasız anca verir. Çin boylarının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözü, yumuşak ipeği ile aldatıp uzak boyları iyice yaklaştırır imiş. Yaklaştırıp kondurduktan sonra kötü bilgilerini (kötülüklerini) [o] anda düşünür imiş.
ÜDGE: BİLGE: KİŞİG: eDGÜ: aLP: KİŞİG: YORITMAZ: eRMiŞ: BİR: KİŞİ: YaÑıLSaR: OGuŞI: BODUNI: BİŞÜKİNE: TeGİ: KIDMaZ: eRMiŞ: SÜÇİG: SaBıNA: YıMŞaK: aGISIÑA: aRTURuP: ÖKÜŞ: TÜRÜK: BODuN: ÖLTüG: TÜRÜK: BODuN: ÖLSiKiÑ: BeRiYE: ÇOGaY: YİŞ: TÖGüLTün:	İyi bilgili kişiyi, iyi alp kişiyi yürütmez imiş. Bir kişi yanılsa soyuna, boylarına, çocuklarına değin barındırmaz imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine aldanıp çok Türk boyları, öldün. Türk boyları öleceksin. Güney'de Çoğay ormanına, Tögültün
YaZı: KONaYIN: TİSeR: TÜRÜK: BODuN: ÖLSiKiG: aNDA: aYNıG: KİŞİ: aNÇA: BOŞGURUR: eRMiŞ: IRaK: eRSeR: YaBLaK: aGI: BİRÜR: YaGuK: eRSeR: eDGÜ: aGI: BİRÜR: TİP: aNÇA: BOŞGURUR: eRMiŞ: BİLİG: BİLMEZ: KİŞİ: OL: SaBıG: aLıP: YaGuRU: BaRıP: ÖKüŞ: KİŞİ: ÖLTüG:	ovasına konayım dersen Türk boyları öleceksin. [o] anda kötü kişi anca [şöyle] öğretir imiş: "Irak isen kötü ipek verir, yakın isen iyi ipek verir." deyip, öyle öğretir imiş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp [inanıp] yakına varıp çok kişi öldü.

Tablo 2'de Kül Tigin yazıtından doğu kısmında olan bazı metinleri Göktürkçe ve Türkçe metinler şeklinde gösterilmiştir (Göktürkçe- Orhun Yazıtları, t.y.).

Tablo 2: Kül Tigin Yazıtından Doğu Cephesinden Bazı Kesitler

Göktürkçe	Türkçe
ÜZE: KÖK: TeÑRİ: aSRA: YaGıZ: YeR: KILıNDUKDA: iKİN: aRA: KİŞİ: OGLI: KILıNMıŞ: KİŞİ: OGLıNDA: ÜZE: eÇİM: aPAM: BUMıN: KaGaN: İSTeMİ: KaGaN: OLUrMıŞ: OLUrıPaN: TÜRÜK: BODuNıÑ: İLİN: TÖRÜSİN: TUTA: BİRMiŞ: İTİ: BİRMiŞ:	Üstte gök Tanrı altta yağız yer kılındığında ikisi arasında kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlunun da üzerine atam, babam Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturupda Türk boylarının ilini, töresini tutuvermiş, edi vermiş.
TÖRT: BOLıÑ: KOP: YaGI: eRMiŞ: SÜ: SÜLiPeN: TÖRT: BOLuÑDaKI: BODuNiG: POK: aLMıŞ: KOP: BaZ: KILMıŞ: BaŞLıGıG: YÜKüNdüRMiŞ: TİZLiGiG: SÖKÜRmıŞ: İLGeRÜ: KaDıRkaN: YİŞKA: TeGİ: KİRÜ: TeMiRkaPıGKA: TeGİ: KONduRMıŞ: iKİN: aRA[...]:	Dört yan hep yağı imiş. Er süleyip dört yandaki boyları hep almış, hep baz kılmış. Başlıyı [baş] eğdirmiş, dizliyi [diz] çöktürmüş. Doğu'da Kadirkan ormanına değin, Batı'da Demirkapı'ya değin kondurmuş. İkisi arasına[...]
İDİ: OKSuZ: KÖK: TÜRÜK: aNÇA: OLUrUR: eRMiŞ: BİLGE: KaGaN: eRMiŞ: aLP: KaGaN: eRMiŞ: BUYRUKI: YiME: BİLGE: eRMiŞ: eRiNÇ: aLP: eRMiŞ: eRiNÇ: BeGLeRİ: YiME: BODuNI: YiME: TÜZ: eRMiŞ: aNI: ÜÇÜN: İLiG: aNÇA: TUTMıŞ: eRiNÇ: İLiG: TUTıP: TÖRÜG: İTMiŞ: ÖZİ: aNÇA:	iyice düzensiz Gök Türk anca oturur imiş. Bilge kağan imiş. Alp kağan imiş. Buyruğu bile bilge imiş gerçek, alp imiş gerçek. Beğleri bile, boyları bile düz imiş. Onun için ili anca tutmuş gerçek. İli tutup töre düzenlemiş. Kendisi anca
KeRGeK: BOLMıŞ: YOGÇI: SIGıTÇI: ÖÑRE: KÜN: TOGSıKDA: BÖKLİ: ÇÖLüGiL: TaBGaÇ:	kergek olmuş (ölüp uçmuş). Yasçı, ağlayıcı, Doğu'da, gün doğusunda Böklü Çül'lü İl, Çin,

TÜPÜT: aPaR: PURuM: KIRKIZ: ÜÇKURIKaN: OTuZTaTaR: KITaYN: TaTaBI: BUNÇA: BUDoN: KeLİPeN: SIGTAMıŞ: YOGLAMıŞ: aNTaG: KÜLüG: KAGaN: eRMiŞ: aNDA: KİSRE: İNİSİ: KaGaN:	Tibet, Apar, Rum, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca boylar gelip ağlamış, yaslanmış. Öyle ünlü kağan imiş. [O] andan sonra kardeşi kağan
BOLMıŞ: eRiNÇ: OGLITI: KaGaN: BOLMıŞ: eRiNÇ: aNDA: KİSRE: İNİSİ: eÇİSİN: TeG: KILINMaDUK: eRiNÇ: OGLI: KaÑİN: TeG: KILINMaDUK: eRiNÇ: BİLİGSİZ: KaGaN: OLuRMıŞ: eRiNÇ: YaBLaK: KaGaN: OLuRMıŞ: eRiNÇ: BUYRUKI: YiME: BİLİGSİZ: eRiNÇ: YaBLaK: eRMiŞ: eRiNÇ:	olmuş gerçek. Oğulları kağan olmuş gerçek. [O] andan sonra kardeşi, ağabeyi gibi kılınmadığı gerçek, oğlu babası gibi kılınmadığı gerçek, bilgisiz kağan oturmuş gerçek. Kötü kağan oturmuş gerçek. Buyruğu yine bilgisiz gerçek, yablak (kötü) imiş gerçek.

3. Bilge Kağan Yazıtı

Kağan olduktan sonra Bilge Kağan, devlet anlayışında birçok değişim yapmış ve devleti yeniden güçlü hale getirmiştir. Diğer Türk boylarıyla mücadele ederek Türk birliğini sağlamıştır. Ayrıca birçok defa Çin ordusunu bozguna uğratmıştır. Türk ve dünya tarihinde önemli bir devlet adamı, lider ve asker olarak bilinmektedir. 734 yılında Çin elçisi tarafından zehir ile öldürülmüştür.

Bilge Kağan Yazıtı diğer bir adıyla Bilge Kağan Kitabesi olarak bilinmektedir. Türk dilinin ve tarihinin en eski yazıtlarından biri olarak ifade edilmektedir. Orhun Yazıtlarının bir tanesidir. Bilge Kağan Yazıtı, Bilge Kağan'ın vefatından bir sene sonra 735 yılında oğlu Tengri Kağan tarafından yaptırılmıştır. Yazıtı, Bilge Kağan'ın yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Yazıtta konuştukları yazıya geçirilen kişi Bilge Kağan'dır ayrıca Bilge Kağan, Kül Tigin yazıtında da konuşan kişidir. Moğolistan'da bulunan Orhun Irmağı'nın yakınında olup Kül Tigin yazıtı arasında bir kilometre vardır. Yazıtın dili Göktürkçe'dir. Ayrıca bazı kesitleri Kül Tigin Yazıtı'ndan alınmıştır. Bilge Kağan'ın mezarının çevresinde pek çok balballar vardır ve bunları Yollug Tigin yazmıştır.

Yazıtın yüksekliği 3,80 metre olup doğu yüzünde 41, güney ve kuzey yüzlerinde 15'şer satır bulunmaktadır. Toplamda Türkçe halde yazılmış satır sayısı 71'dir. Sadece batı yönünde Çince bir bölüm bulunmaktadır. Kuzey yönünde bulunan ilk 8 satırı Kül Tigin Yazıtı'nın güney yüzünde bulunan ilk 11 satır ile birebir aynıdır. Bununla beraber doğu yüzünde bulunan ilk 24 satır ile Kül Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünde bulunan ilk 30 satır da aynıdır (Sertkaya, 1986).

Bu yazıt dünyadaki ilk yazıt olarak tarihe geçmiş ve çok fazla ilgi uyandırmıştır. Bilge Kağan Yazıtı, Kül Tigin Yazıtı'na göre çok daha fazla tahribat görmüştür. Tahribat yüzünden bazı metinler çizik ya da okunamaz durumdadır. Çince kitabenin devamında Türkçe kitabe devam etmektedir fakat Çince kitabe tamamen okunamayacak hale gelmiştir. Bilge Kağan Kitabesi hem devrilmiş hem de bütünlüğü bozulup parçalanmıştır. Yazıtın etrafında türbe enkazları heykeller ve balballar bulunmaktadır (Ergin, 2003).

Bilge Kağan yazıtında da Bumin ve İstemi Kağan Dönemi'nde yaşananlar Çin esaretinden nasıl kurtulduğu, Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk milleti için yaptıkları anlatılmaktadır (Ercilasun, 2007). Şekil 2'de Bilge Kağan yazıtından bir kesit gösterilmiştir (Akturan, 2020).

Şekil 3. Bilge Kağan Yazıtı

Tablo 3'te Bilge Kağan yazıtlarından bazı metin örnekleri verilmiştir (Göktürkçe- Orhun Yazıtları, t.y.).

Tablo 3: Bilge Kağan Yazıtları'ndan bazı metinler

Göktürkçe	Türkçe
TeDRİ: TeG: TeDRİ: YaRaTMıŞ: TÜRK: BİLGE: KaGaN: SaBıM: KaDıM: TÜRK: BİLGE: ---NDA: aL---TI: SİR: TOKuZ: OGuZ: İYİ: eDiZ: KeReKÜLüG: BeGLeRİ: BODuNI: ---: TÜRK: TeDRİ---:	Tanrı dek Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağan[ı]; Savım: kangım Türk Bilge ---nda al---tı sir, Dokuz Oğuz, yeğ Ediz Kerekü'lü beğleri, boyları, -- -- Türk Tanrı[sı]---
ÜZE: KaGaN: OLuRTuM: OLuRTUKuMA: ÖLTeÇİÇE: SaKıNıGMA: TÜRK: BeGLeR: BODuN: öGiRiP: SeBiNiP: TODTaMıŞ: GÖZİ: YÜGeRi KÖRTİ: BÖDKE: ÖZüm: OLıRıP: BUNÇA: aGıR: TÖRüG: TÖRT: BOLuDDaKI: ---: İTDiM: ÜZE: KÖK: TeDRİ: aSRA: YaGıZ: YeR: KILıNDUKDA: İKİN: aRA: KİŞİ: OGLI: KILıNMıŞ:	üzerine kağan oturdum, oturduğumda öleceğini sakınan Türk beğleri, boyları, öğirip sevinip tongtamış gözü yukarı gördü, bölge özüm oturup bunca ağır töreyi dört bolungdaki ---: [düzen] etdim. Üstte Kök Tanrı, alta yağız yer kılındığında ikisi arasında kişi oğlu kılınmış,
KİŞİ: OGLINDA: ÜZE: eÇÜM: aPAM: BUMıN: KaGaN: İSTeMİ: KaGaN: OLuRMıŞ: OLURıPaN: TÜRK: BODuNiD: İLİN: TÖRÜSÜN: TUTA: BİRMiŞ: İTİ: BİRMiŞ: TÖRT: BULıD: KOP: YaGI: eRMiŞ: SÜ: SÜLePeN: TÖRT: BOLuDDaKI: BODuNiG: KOP: aLMıŞ: KOP: BaZ: KILMıŞ: BaŞLıGıG: YÜKüNDüRMiŞ: TİZLiGiG: SÖKüRMiŞ: İLGeRÜ: KaDıRKaN: YIŞKA: TeGİ: KİRÜ:	kişi oğlunun da üzerine eçüm, apam Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturup da Türk boylarının ilini, töresini tutu vermiş, [düzen] edi vermiş. Dört bolung hep yağı imiş. sü süleyip dört bolungdaki boyları hep almış, hep baz kılmış. Başlıyı yükündürmüş dizliyi çöktürmüş. İleri Kadirkan Yış'a değin, geri
TeMiRKaPıGKA: TeGİ: KONDuRMıŞ: İKİN: aRA: İDİ: OKSuZ: KÖK: TÜRK: aNÇA: OLURUR: eRMiŞ: BİLGE: KaGaN: eRMiŞ: aLP: KaGaN: eRMiŞ: BUYRUKI: YiME: BİLGE: eRMiŞ: eRiNÇ: aLP: eRMiŞ: eRiNÇ: BeGLeRİ: YiME: BODuNI: YiME: TÜZ: eRMiŞ: aNI: ÜÇÜN: İLiG: aNÇA: TUTMıŞ: eRiNÇ: İLiG: TUTıP: TÖRÜG: İTMiŞ: ÖZİ: aNÇA: KeRGeK: BOLMıŞ:	Demirkapı'ya değin kondurmuş. İkisi arasında idi uksuz Gök Türk anca oturur imiş. Bilge kağan imiş. Alp kağan imiş. Buyruğu yime bilge imiş erinç, alp imiş erinç, beğleri yime boyları yime düz imiş. Onu[n] için ili anca tutmuş erinç. İli tutup töre [düzen] etmiş. Özü anca Kerçek olmuş.

4. Tonyukuk Anıtı

Tonyukuk Yazıtları'nın uluslararası literatürdeki adı Bain Tsokto Yazıtları olarak ifade edilmektedir. Göktürk Yazıtları'ndan birisi olup Orhun Irmağı vadisinde konumlanmaktadır ve 716 yılında Tonyukuk tarafından dikilmiştir. Bu anıtta Türklerin savaş taktikleri, bağımsızlık uğruna yapılan savaşlar ve Yüce Tonyukuk'un Türk milleti için verdiği mücadeleler ön plana çıkmaktadır(Useev, 2011).

II. Göktürk Kağanlığı döneminde Türk tarihinin en eski yazılı metinlerinden olan Tonyukuk yazıtları dönemin büyük veziri, kumandanı ve danışmanı Bilge Tonyukuk tarafından diktirilen dört cephesi olan iki yazıttan oluşmaktadır. Bahsettiği konular Köktürk dönemine ait tarihi olaylardır ve Köktürk harflerinden oluşan bir Türkçe ile yazılmıştır. Tonyukuk Anıtı, Bilge Kağan Yazıtı ile Kül Tigin Yazıtı'nın 360 kilometre doğusunda bulunmaktadır. Botanik bilimci Yelizaveta Kiements tarafından 1897 yılında bulunmuştur (Konur,2020); (Alyılmaz, 2000).

Moğolistan'da bulunan Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun Irmağı vadisindeki Koso Saydam Gölü'nün yakınlarında bulunmaktadır. Dört yöne sahip iki taştan oluşan yazıtlardan birincisi 243 cm, ikinci yazıt ise 217 cm yüksekliğe sahiptir. Birinci taşta doğu ve batı yüzlerinde 7, güney yüzünde 10, kuzey yüzünde ise 11 satır bulunup toplamda 35 satır vardır.İkinci taşta ise batı yönünde 9, doğu yüzünde 8, güney yüzünde 6 ve kuzey yüzünde 4 olmak üzere toplamda 27 satır ve Köktürk harflerinden oluşan Türkçe metinler bulunmaktadır. İki taşta toplam 62 satır bulunmaktadır. Yeterince korunmadığı gibi bununla beraber açık alanda bulunuyor olması zamanla yazıtta tahribata yol açmış ve günümüzde ilk halinden oldukça farklı bir görünüme sahip olmuştur. İkinci taşta yazılarda aşınmalar daha çoktur. Bu yazıtın yazıları Bilge Kağan ve Kültigin yazıtları kadar düzgün değildir. Tonyukuk abidesinin yanında da büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar bulunmaktadır (Ergin, 2003).

Ayrıca Tonyukuk Yazıtı'nın ilk 47 satırında İltiş Kağan ve Kapgan Kağan'ın dönemlerinden bahsedilmektedir, devamındaki satırlarda ise Tonyukuk kendisinden bahsederek Göktürk tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Şekil 3'te Tonyukuk yazıtı gösterilmektedir (Ceylan, 2020).

Şekil 4. Tonyukuk Yazıtı

Tonyukuk Yazıtları'ndan bazı kesitler Tablo 4'te verilmiştir (Göktürkçe- Orhun Yazıtları, t.y.).

Tablo 4: Tonyukuk Yazıtları'ndan bazı metinler

Göktürkçe	Türkçe
BİLGE: TONYUKUK: BeN: ÖZÜM: TaBGaÇ: İLİDE: KİLİNDİM: TÜRK: BODuN: TaBGaÇKA: KÖRÜR: eRTİ:	Bilge Tonyukuk ben öz'üm Tabgaç ilinde kıldım. Türk boyları Tabgaça görür idi.
TÜRK: BODuN: KaNIN: BULMaYIN: TaBGaÇDA: aDRİLDİ: KaNLaNDİ: KaNIN: KODuP: TaBGaÇKA: YaNA: İÇİKDİ: TeDRİ: aNÇA: TiMiŞ: eRiNÇ: KaN: BiRTİM:	Türk boyları kağan bulamayıp Tabgaçdan ayrıldı. Kağanlandı, [ama] kağanı koyup Tabgaça yana içikdi. Tanrı anca demiş[ki] erinç, kağan verdim,
KaNıDİN: KODuP: İÇİKDİD: İÇİKDÜK: ÜÇÜN: TeDRİ: ÖLüTMüŞ: eRiNÇ: TÜRK: BODuN: ÖLTİ: aLKİNDİ: YOK: BOLDİ: TÜRK: SİR: BODuN: YiRİNTE:	kağanı koyup içikdin, içikdiğin için Tanrı [seni] öldürmüş erinç Türk boyları öldü, alkındı, yok oldu. Türk sir boylarının yerinde
BOD: KaLMaDI: IDA: TaŞDA: KaLMıŞI: KUBRaNıP: YiTİ: YÜZ: BOLDİ: İKİ: ÜLÜGİ: aTLıG: eRTİ: BİR: ÜLÜGİ: YaDaG: eRTİ: YiTİ: YÜZ: KİŞİG:	boy kalmadı. Uzakta dışda kalmış kubranıp yedi yüz [kişi] oldu. İki ülüğü atlı idi, bir ülüğü yaya idi. Yedi yüz kişiyi
UDuZuGMA: ULuGI: ŞaD eRTİ: YaGıL: TİDİ: YaGMıŞI Ben eRTİM: BİLGE: TONYUKUK: KaGaN MU KİSaYİN: TİDiM: SaKİNDİM: TORuK BUKuLI: SeMiZ BUKuLI: İRKDA:	uyuzan ulu şad idi. Yağlı dedi, yağmış ben idim, Bilge Tonyukuk.---- [Bu şadı] Kağan mı kılalım? dedim, sakındım. Doruk boğa, semiz boğa arkaya
BÖLSeR: SeMiZ BUKA: TORUK: BUKA: TiYİN: BİLMeZ eRMİŞ: TiYİN: aNÇA: SaKİNDİM: aNDA: KİSRE: TeDRİ: BİLİG: BiRTÜK: ÜÇÜN: ÖZÜM: ÖK: KaGaN: KİSDİM: BİLGE: TONYUKUK: BOYLA: BaGA: TaRKaN:	bölse, semiz boğa [mı], doruk boğa [mı tepti] diye bilinmez imiş diye anca sakındım. Anda kisre Tanrı bilgi verdiği için, öz'üm, ök [bu şadı] kağan kıldım. Bilge Tonyukuk, Boyla Bağa Tarkan
BİRLE: İLTeRİŞ: KaGaN: BOLaYİN: BiRiYE: TaBGaÇıG: ÖDRE: KİTaYNIĞ: YIRıYA: OGuZuG: ÖKüŞ: ÖK: ÖLüRTİ: BiLGeSİ: ÇaBıŞI: BeN: ÖK: eRTİM: ÇOGAY: KUZIN: KaRA: KUMuG: OLuRUR: eRTiMiZ:	ile İlteriş kağan olunca beride Tabgaçı önde Kıtayı, yırıda Oğuz'u pek çok öldürdü. Bilgesi, çavuşu ben ök idim. Çoğay'ın Kuzeyi'nde Kara Kumug'da oturur idik.

5. Sonuç

Orhun Yazıtları Türk adının geçtiği ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Orhun Yazıtları, Moğolistan'da Orhun Vadisi bölgesinde konumlanmaktadır. Yazıtlar II. Göktürk Kağanlığı döneminde yazılmıştır. Orhun Yazıtları ve Türkiye Türkçesi arasındaki benzerlik aradan geçen 1300 yıllık zamana ve dilin konuşulduğu coğrafyanın değişmesine rağmen Türkçenin sağlam temeller üzerine kurulduğunun göstergesi olarak bilinmektedir. En önemli yazıtları Kül Tigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı ve Tonyukuk Yazıtı'dır. Yazıtların yazılış tarihlerinin MS. 8. yüzyılın başlarında olduğu bilinmektedir. Yazıtlar Orhun alfabesi ile yazılmıştır ve genel olarak Türkçe'nin tarihsel süreçte olan değişimini, Türk tarihini, Türk kültür öğelerini anlatmaktadır. Ayrıca bu yazıtlar Türk dili ve edebiyatı üzerinde çalışan bilim insanları için çok değerli bir kaynak olarak bilinmektedir. Bu yazıtlar Türk milletinin adının geçtiği ilk metin olma özelliği taşıdığı için çok önemlidir. Orhun Yazıtları 1893 tarihinde Danimarkalı bilim insanı Thomsen tarafından çeşitli araştırmalar neticesinde çözümlenerek yayımlanmıştır. Kül Tigin Yazıtı'nda bulunan Çince ve Türkçe yazılar, Tang Hanedanlığı'nın Köktürk Devleti ile ilişkisini ve tarihini anlatmaktadır. Bilge Kağan Yazıtı Bumin Kağan dönemini ve İstemi Han'ın dönemini, Çin'deki esaretten nasıl kurtulduğunu, Bilge Kağan'ın gerçekleştirdiği savaşları ve Türk milleti için neler yaptığını

anlatmaktadır. Tonyukuk Yazıtı'nda geçen konular ise Köktürkler dönemindeki tarihi olaylardır. Bu yazıtlar tüm Dünya'nın da ilgisini çeken bir tarihi olayları barındırmaktadır.

Orhun Yazıtları, Türk araştırmalar için büyük bir önem taşımaktadır. Yazıtlar, Türk yapısını, devlet ve dilini gösteren yapıtlardır. Ayrıca, Yazıtlar liderlik gibi birçok özelliği de betimlemektedir. Günümüzde Orhun Yazıtları hakkında bilimsel araştırma çalışmaları yeterince yok ve güncel değildir. Bu sebepten dolayı daha güncel yeni okuma çalışmaları ve incelemeler yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada Orhun Yazıtları hakkında genel bilgi vermek amacıyla yapılmış ve yeni yapılacak bilimsel çalışmalara ışık tutmak için yapılmıştır.

Kaynakça

- Akturan, G. (2020). *Bilge Kağan'ın hayatı ve Türklere öğüdü*. Bir parça tuhaftık: <https://birparcatuhaftik.com/bilge-kaganin-hayati-ve-turklere-ogudu/>
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun yazıtlarının söz dizimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyılmaz, C. (2000). Bilge Tonyukuk yazıtları- *Türk Dilleri Araştırmaları* 10, 103-112.
- Bilge Kağan Anıtı*. (tarih yok). Göktürkçe ve Orhun yazıtları: <https://orhunyazitlari.appspot.com/bilgekagan.html>
- Birinci Kök Türk (Göktürk) Devleti. (2015). Tarih Bilimi: <https://www.tarhibilimi.gen.tr/birinci-kok-turk-gokturk-devleti-2/>
- Ceylan, A. (2020). *UNESCO, 2020'yi Bilge Tonyukuk yılı ilan etti*. Arkeolojik Haber: [https://www.arkeolojikhaber.com/haber-unesco-2020yi-bilge-tonyukuk-yili-ilan-etti-24389/](https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-unesco-2020yi-bilge-tonyukuk-yili-ilan-etti-24389/)
- Ercilasun, A. (1990). Köl Tigin yazıtı bir nutuk metni midir? *Türk Dili Dergisi*, 31-39.
- Ercilasun, A. (2007). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Orhun âbideleri*. Hisar Kültür Gönülleri.
- Göktürkçe- Orhun Yazıtları*. (tarih yok). <https://orhunyazitlari.appspot.com/bilgekagan.html>
- Kaçalın, M. S. (2007). "Orhun Yazıtları". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 33. 390-393, Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016.
- Konur, E. (2020). *Orhun yazıtlarında sosyal ve siyasi mesajlar*. Edebi Yad ve Sanat Akademisi
- Köl Tigin Anıtı Aslı ve Çeviri Metinler*. (tarih yok). <https://en.calameo.com/read/002333863f51f56620d63>
- Ross, E. D. (1930). The Orkhon inscriptions. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 5(04), 861-876. <http://dx.doi.org/10.1017/s0041977x00090558>
- Sertkaya, O. F. (1986). Bilge Tonuyukuk'un abidelerinin tarihlendirilmesi üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 347-362.
- Taşgılı, A. *Çin kaynaklarına göre Köl Tigin yazıtının dikilişi hakkında bir değerlendirme* (PDF). <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr>
- Tekin, T. (2006). *Orhon yazıtları*. TDK Yayınları.
- Useev, N. (2011). Tonyukuk yazıtındaki tün kat-birleşik fiili üzerine ya da eski okunuşun yeniden keşfedilmesi. *Turkish Studies*, 6(3), 1581-1583.

Yılmaz, H., M., Karabörk, H., Yakar, M. & Yıldız, F. (2000). Dijital fotogrametrinin arkeolojide kullanılması ve göktürk anıtları örneği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (2000), 371 - 376.

Yılmaz, M. (2011). Orhun yazıtlarının söz varlığı ile Çuvaşcanın söz varlığının fonetik açısından karşılaştırılması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96(191), 65-83.